

'Das Jahr der Wunder und die Folgen: Friedliche Revolution und europäische Einheit'

Lezing van Wolfgang Thierse

in de reeks Wendepunkte 49/89, 25 juni 2009, Duitsland Instituut Amsterdam

Samenvatting door de redactie van Duitslandweb.nl

“De Duitse historicus Hans-Ulrich Wehler schreef de in het laatste deel van zijn ‘Deutsche Gesellschaftsgeschichte’ een klein hoofdstukje over de DDR. Dat eindigt met de bijtende opmerking dat de DDR in het gunstigste geval een voetnoot is in de Duitse geschiedenis. Twintig jaar is kort voor een afgewogen historisch oordeel. De DDR-geschiedenis staat nog steeds dichtbij ons en is ook nog met onze biografieën verbonden.

1989/90 was een jaar van wonderen, een annus mirabilis. Maar het vreedzame verdwijnen van de DDR en de Oost-Europese communistische regimes heeft een lange voorgeschiedenis.

Daarin spelen de volgende data een belangrijke rol:

17 juni 1953, de opstand in de DDR

1956, de opstand in Hongarije

1968, de opstand in Praag

1980, de vakbondsbeweging Solidariteit in Polen.”

Emancipatiegeschiedenis

“De vreedzame revolutie in de DDR is ingebed in een lange emancipatiegeschiedenis, waarvan ik hier acht punten wil noemen:

1. Het voorbeeld van Russische dissidenten als Andrej Sacharov en Aleksandr Solzjenitsyn. Waar zouden we zonder deze dissidenten zijn geweest? Ik heb nooit zo ademloos boeken gelezen als die van hen. Die boeken werden de DDR binnengesmokkeld, we lazen ze in een ruk uit - de hele nacht door - en gaven ze dan verder aan de volgende.
2. Het boek van Vaclav Havel uit 1977: ‘Poging om in de waarheid te leven’. Ook dat werd binnengesmokkeld en stuk gelezen.
3. De vakbondsbeweging Solidariteit in Polen. De kracht daarvan was heel aanstekelijk. Hier gebeurde iets dat ondenkbaar was: arbeiders en intelligentsia kwamen samen. Met dank aan de paus.
4. De intelligentie van de Hongaarse hervormingscommunisten. In Hongarije vond geen revolutie plaats, maar een proces van erosie van het communistische regime. Zij openden uiteindelijk het ijzeren gordijn (*in mei 1989, toen de grens tussen Hongarije en Oostenrijk werd geopend – red.*)
5. Het mislukken van de perestroikapolitiek van Michael Gorbatsjov. Als zijn hervorming van het communisme was gelukt, had-ie de DDR niet hoeven opgeven.
6. De economische ramp van het SED-beleid. De vreedzame revolutie in de DDR was ook een economische ineenstorting. Die is nog even uitgesteld door de miljardenkredieten van de Beierse minister-president Franz-Josef Strauss in de jaren tachtig. Wij konden het in de DDR nauwelijks geloven dat hij dat deed, de staatskas met miljarden spekken.
7. De burgermoed van de oppositiegroeperingen in de DDR
8. De handelwijze van de Westerse politici. Die heeft ook een lange voorgeschiedenis, ik noem bijvoorbeeld de ontspanningspolitiek.

Er waren dus veel voorwaarden voor de vrijheid in Warschau, Praag en Berlijn. Daardoor werd duidelijk dat het bestaansrecht van de DDR op was.”

Nationale identiteit

“De DDR heeft nooit een eigen nationale identiteit gekend, al heeft de SED er veel aan gedaan er een te creëren. Er was alleen een machtspolitieke bestaansreden, als westelijke post van de Sovjet-Unie. Daarnaast had de DDR altijd een labiele ideologische identiteit. Dat was eerst het antifascisme en daarna de marxistisch-leninistische ideologie. Dat is een groot verschil met bijvoorbeeld Polen, dat wel een eigen nationale identiteit had, waarin ook de katholieke kerk een belangrijke rol speelde. Maar toen de ideologie in de DDR niet meer geloofwaardig was, was er geen bestaansrecht meer voor het land.

Maar het einde van de DDR werd ook veroorzaakt door een vreedzame revolutie, een sensationele maatschappelijke bewustwording. Wij zagen onszelf altijd als grijs, bang, aangepast volkje, minder moedig dan de Polen en de Hongaren. En opeens gingen we wél de straat op. Dat gebeurde nadat in mei 1989 duidelijk werd dat er met de verkiezingen was gefraudeerd. Dat was tegen de wet, ook in de DDR.

Tussen 1986 en 1989 gebeurde in de DDR iets vergelijkbaars als in Polen. Losse groepjes, die zich verzamelden rond de kerk of die ontstonden uit de vredesbeweging, milieugroeperingen en feministische clubjes, vonden elkaar en vormden een netwerk. Dat leidde in 1989 tot de overwinning van onze angst, ondanks de schok die het neerslaan van het studentenprotest in China – in juni 1989 – teweeg bracht. Steeds meer mensen gingen de straat op.

Het keerpunt was 9 oktober 1989 in Leipzig. Tot dan toe waren we bang geweest dat het protest op een bloedbad kon uitlopen en dat het Rode Leger zou ingrijpen. Maar we hoorden 's nachts op de West-Duitse radio dat er honderduizend mensen de straat op waren gegaan en dat er geen schot was gelost. Dat was ongelooflijk en heel belangrijk.”

November 1989

“Ik herinner me een kleine demonstratie in 1989 in Berlijn, waar spandoeken werden megedragen met de tekst: ‘Wir bleiben hier’. Dat is raar om te zeggen als je in een gevangenis leeft. Maar steeds meer mensen konden weg, via Hongarije, waar de grens met Oostenrijk sinds mei 1989 open was, of via Praag, waar mensen de West-Duitse ambassade in vluchtten. Anderen wilden hun land juist veranderen. ‘Wir bleiben hier’ was een aanklacht tegen het regime. Het was de *Ausreiser* tegen de *Dableiber*.

De revolutie van 1989 was een daad van zelfbevrijding. Het is onze Oost-Duitse bijdrage aan de Europese emancipatie van de twintigste eeuw. En aan de Duitse geschiedenis, want het was de eerste succesvolle en daarbij ook nog vreedzame revolutie in Duitsland.

De val van de Muur was geen gevolg van grote politiek. Het waren de Oost-Duitsers met de voorgeschiedenis en in het kader dat ik u net heb geschilderd. Dat is dé bron voor een Oost-Duits zelfbewustzijn. Dat kan het en dat moet het zijn.

Op 4 november 1989 was er de grote bijeenkomst op de Alexanderplatz in Berlijn, waar vijfhonderduizend tot een miljoen mensen waren. We waren het eens over waar we tegen waren en dat het zo niet verder kon. Maar we waren het niet eens over HOE we de situatie moesten veranderen. Als je bedenkt wie daar allemaal spraken: SED-topman Günther Schabowski, de chef van de Oost-Duitse spionagedienst Markus Wolf, maar ook leden van de oppositie. Uiteenlopend kan bijna niet.

De belangrijkste leus op die vierde november was: ‘Wir sind das Volk’. Ook dat was een aanklacht tegen het regime. We eisten die dag in Berlijn onze vrijheid op. De vindingrijkheid van de grappen waarmee we dat deden. De intelligentie van het protest. Dat was ongehoord. Vrolijk. En zoveel moed.

Vijf dagen later kwam de verrassende opening van de Muur. Ik kon het niet geloven. Ik zat thuis voor de tv en keek naar de persconferentie waar Schabowski bekend maakte dat vrij reizen naar het Westen per direct was toegestaan. “Wat bedoelt-ie?” vroeg ik. Ik ben ook niet de straat op gegaan. Het was te ongelooflijk. De volgende dag was ik in de Gethsemanekirche (*in Berlijn, waar in de jaren tachtig leden van oppositie- en DDR-vredesbewegingen samenkwamen – red.*) en hebben we over de toekomst van de DDR gediscussieerd. Pas daarna ben ik naar het Westen gegaan en heb op straat sekt gedronken.”

Vereniging

“De leus was dus: ‘Wir sind das Volk’. We wilden ons land en onze toekomst zelf vormgeven. We wilden vrije verkiezingen, vrijheid van meningsuiting en vrij kunnen reizen. Dat veranderde in: ‘Wir sind ein Volk’. Want alles wat we wilden bestond al, direct naast ons, in de Bondsrepubliek. Dus werd het een snelle verenging met de BRD.

Hieruit is de latere teleurstelling van veel Oost-Duitsers te verklaren. Het doel van de vreedzame revolutie was ons eigen land zelf vormgeven. Het werd een verenigd Duitsland.

In de Freie Volkskammer, het in 1990 eerste vrij gekozen parlement van de DDR, waar ik toen in zat, vonden we dat het verenigde Duitsland een deel van een Europese eenwording moest zijn. We wilden niet tegen Europees beleid in gaan, geen wantrouwen wekken. Duitsland moest een doodnormaal Europees land worden.

Het was dus een daad van zelfbevrijding, we wilden onze staat hervormen en het ging ons om het Europese perspectief. Het is belangrijk dit kader vast te houden.

Wij Duitsers leven ondanks onze huidige dagelijkse ergernissen en binnenlandse problemen in een toestand van historisch geluk. We zijn verenigd, hebben grenzen waar onze burens het ook mee eens zijn en leven in vrede met al onze burens. Dat is historisch geluk, dat moeten we ons blijven realiseren.”

Toetreding

“Wat betreft de Europese eenwording. Ik was vandaag op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken en heb daar over de binnenlandse situatie van Duitsland gesproken. De vereniging was een toetreding van de DDR tot de BRD. Nu wordt daarover gezegd dat het niet goed was, dat het op een andere manier had gemoeten. Ik was er destijds bij en had ook een andere voorstelling van de vereniging. Bijvoorbeeld dat we twee tot vier jaar nodig zouden hebben om ons aan elkaar aan te passen.

Maar de economische bodem werd onder onze voeten weggeslagen. “Kommt die D-Mark nicht hier, dann gehen wir zu ihr”, was de leus. We waren heel onzeker over of het zou lukken. De Britse premier Thatcher en de Franse president Mitterand waren tegen een vereniging. Er heerste een enorme tijdsdruk door het economische verval, door het ongeduld

van de Oost-Duitsers en door de buitenlandspolitieke onzekerheid. We moesten een praktische oplossing zoeken.

We hadden geen tijd, dus werd het een toetreding volgens artikel 23 van de grondwet (*dat voorzag in een toetreding van de DDR tot de BRD – red.*). Het was geen vereniging van gelijke partners. Maar zo was het gewicht nou eenmaal verdeeld.

De gevolgen waren groot: het hele leven van de Oost-Duitsers veranderde, tot en met de tramnummers in Oost-Berlijn aan toe. In het Westen veranderde niets. Het rechtssysteem, het sociale en economische systeem: alles werd overgenomen van de Bondsrepubliek.

Zelfs de goede dingen die we in de DDR hadden, verdwenen. Gelukkig zie je die nu – in iets andere vorm – weer terugkeren. Praktijkgerichte opleidingen bijvoorbeeld. Of poliklinieken, die we in de DDR hadden, maar in West-Duitsland veel ongebruikelijker waren. Die worden nu weer ingevoerd onder de naam *Ärztehaus*. Of wat bij ons *Ganztagsschulen* heet, waar kinderen kunnen overblijven, geholpen worden met huiswerk en waar ook buitenschoolse opvang is.

Die ongelijkheid tussen Oost- en West-Duitsland was er, daar viel niet aan te ontkomen. Daaruit is de frustratie en woede van Oost-Duitsers te begrijpen. Het Westen was de maatstaf. Dat is nog steeds zo. De werkloosheid in het Oosten is bijvoorbeeld hoger. Dat zijn allemaal gevolgen van de uitgangssituatie en die zijn niet makkelijk op te lossen. Dat heeft tijd nodig.”

Veranderingen

“Inmiddels zijn ook in West-Duitsland veranderingen door de vereniging zichtbaar. Daar moet ik wel om grinniken. De eerste was de verhuizing van de regering van Bonn naar Berlijn, omdat Berlijn hoofdstad van het verenigde Duitsland was geworden. Die beslissing nam de Bondsdag in 1991 op het nippertje, met slechts een heel kleine meerderheid.

Andere gevolgen die ook de West-Duitsers merkten, waren:

- De verhuizing van veel Oost-Duitsers naar West-Duitsland.
- De aanstelling van middelmatig West-Duits personeel in Oost-Duitsland
- De invoering van paragraaf 208, het wetsartikel over abortus waar in de BRD jaren over was gedebatteerd, en die nu wel mogelijk werd

En we werken inmiddels aan veranderingen in het sociaal-economische, het onderwijs- en het universitaire systeem. Al deze problemen zijn door de toetreding van de DDR tot de BRD vergroot. De werkloosheidsuitkering Hartz IV werd ingevoerd vanwege de hoge werkloosheid in Oost-Duitsland, de Duitse schuldenberg is mede door de vereniging veroorzaakt, et cetera.

Maar de vereniging heeft ook positieve veranderingen met zich meegebracht. Zo is de Bondsrepubliek is verrijkt met de Oost-Duitse cultuur en natuur, bijvoorbeeld de Oostzee. De Muur viel net op tijd om mooie oude Oost-Duitse steden nog te kunnen redden van verwaarlozing en ondergang. Ga eens naar Görlitz, zou ik u willen aanraden. Ik ben daar in 1988 geweest: het was een ruïne. Nu is het er prachtig. Mecklenburg-Voorpommeren trekt weer veel toeristen, meer nog dan Beieren. Oost-Duitse acteurs, schrijvers, ga zo maar door. En dan heb ik het nog niet eens over de sport.

Maar goed, de moeilijke kanten zijn er ook:

- Duitsland heeft nu een vijf-partijensysteem waar het jarenlang een drie-partijensysteem kende. In de jaren tachtig kwamen die Grünen erbij, nu hebben we ook Die Linke.
- Het Oost-Duitse rechtsextremisme. Dat is niet anders dan elders in Europa, maar vindt speciaal in Oost-Duitsland een voedingsbodemp vanwege de angst voor de toekomst die daar heerst. Mensen willen snelle antwoorden en rechts geeft hen die.

Maar toch is de democratie succesvol. In de politiek kunnen de Oost-Duitsers zelf hun vertegenwoordigers kiezen. Dit in tegenstelling tot in het bedrijfsleven en het bestuur. Ik ben daar als Oost-Duitser een voorbeeld van, kanselier Merkel ook. Dat is dus gelukt.”

Herinneringen

“De vereniging van herinneringen is een cultureel proces. Hoe gaan we met onze geschiedenis en de biografieën van de mensen om? Dat blijft een discussie en een pijnlijk proces. Het oordeel over mensen kan nooit zijn dat hun leven is mislukt. Het systeem is mislukt, daar mag je hard over oordelen. Maar niet over de mensen.

Ik sluit af met een citaat van de onlangs overleden socioloog en filosoof Ralf Dahrendorf. In 1990 zei hij over Oost-Duitsland en Oost-Europa: ‘Het invoeren van de democratie: zes maanden. Het invoeren van een markteconomie: zes jaar. Het invoeren van de *Zivilgesellschaft*: zestig jaar.’

Ik hoop dat hij met dat laatste ongelijk heeft.”

Naar aanleiding van vragen uit het publiek:

Over perestroika:

“Als Gorbatsjov met perestroika succes had gehad, had-ie geen reden gehad om de DDR op te geven. Gorbatsjov heeft bewezen dat het communisme niet was te hervormen. Daarom was hij in eigen land ook zo impopulair. Wij hebben in de DDR geleerd van ‘53, ‘56, ‘68, de jaren zeventig en 1980 dat er alleen iets verandert in de DDR als er in Moskou iets verandert.”

Over de discussie ‘DDR=onrechtstaat’:

“Veel DDR-biografieën bestaan nog. Je kan van de mensen niet verwachten dat ze hun eigen biografie beoordelen. De DDR was een onrechtstaat maar daarnaast was ze ook solidair en er woonden intelligente mensen. Dat mógen mensen zich herinneren, dat kun je ze niet verbieden. Dat is geen bagatellisering van de DDR. Degenen die dat zeggen, drijven de mensen direct in de armen van Die Linke. Iedereen heeft de vrijheid met zijn eigen geschiedenis om te gaan. Ik doe dat sinds 1990. Er was een goed leven in een verkeerd systeem.

We hebben nog niet genoeg afstand om onze geschiedenis goed te beoordelen. Maar ik zou wel een Duits-Duitse geschiedenis van de afgelopen zestig jaar willen zien. De BRD en de DDR zijn alleen in samenhang met elkaar te begrijpen. De Duitse historicus en publicist Peter Bender heeft in 2007 een eerste poging gedaan zo’n geschiedenis te schrijven: ‘Deutschlands Wiederkehr: Eine ungeteilte Nachkriegsgeschichte 1945-1990’.”

Over nationale identiteit:

“Er is een groot verschil in nationale identiteit tussen bijvoorbeeld de DDR en Polen. Polen had wel een nationale identiteit en de katholieke kerk diende daarbij als ondersteuning. De DDR was een gedeelde staat. De SED probeerde een DDR-identiteit te creëren. Dat lukte niet, want elke avond emigreerden we met behulp van de televisie naar West-Duitsland. Als de BRD en de DDR tegen elkaar moesten voetballen, heette het: Duitsland speelt tegen de DDR. Voor West-Duitsers was hun land Duistland, niet West-Duitsland. West-Duitsland had zijn *Verfassungspatriottismus* (een concept van staatsburgerschap gebaseerd op gemeenschappelijke politieke waarden als democratie en vrijheid van meningsuiting – red.). Ik heb me met pijn gerealiseerd dat ik daarvan geen onderdeel uitmaak. Dat is een heel groot cultureel en mentaal verschil.”

Over de inspiratie uit Oost-Europa voor de DDR:

“Onze collectieve ervaring in de DDR was: ‘je kunt niets veranderen als er in Moskou niets verandert. Niemand helpt ons.’ Ik weet nog hoe teleurgesteld mijn vader was in 1953. Hij was altijd een fan geweest van de West-Duitse kanselier Konrad Adenauer, maar na de opstand van 17 juni deed Adenauer niets. Het bleef alleen maar bij praten. Toen hoefde de man niet meer voor mijn vader.

In 1968 eindigde hoop in een grote teleurstelling in Praag. In 1980 kwamen in Polen arbeiders en intelligentsia samen. Dat waren tot dan toe gescheiden werelden. Wij keken daar vol bewondering naar. ‘Zie wat daar gebeurt!’ Er waren contacten tussen oppositiebewegingen in Oost-Duitsland, Tsjechië en de DDR. In Polen hadden ze een ronde tafel. Dat proces te volgen, kijken hoe ze dat deden, dat werkte aanstekelijk. Maar een revolutie wordt altijd door minderheden gemaakt. En als het goed gaat, sluit de rest zich daarbij aan. Die meerderheid maakte in de DDR van ‘das Volk’ ‘ein Volk’. Dat is geen verwijt. Zo gaan die dingen.”

Over het bestaansrecht van de DDR:

“De oppositiebewegingen in Polen, Hongarije en Tsjechië gingen er al in de jaren tachtig vanuit dat de DDR niet kon blijven bestaan. Maar de oppositie in de DDR wilde het land ook in 1989/90 nog behouden. Ik herinner me mijn verbazing van toen over hoe de Polen over de DDR dachten. Dat heeft te maken met hun natiebegrip. Zij hadden daardoor veel meer vrijheid, daar moeten we nog steeds voor buigen. Wij hadden die vrijheid niet. Daardoor accepteerden wij de Duitse deling. Dat was voor ons een gevolg van de Duitse geschiedenis, daar konden we niets tegen doen. Een vereniging was door de SED taboe gemaakt, daar schrok je van terug. Ik dacht ook op 10 november 1989: hoe kunnen we de DDR veranderen? We dachten helemaal niet aan eenwording. Zelfs Kohl dacht daar in die dagen nog niet aan. Die had het over een confederatie, ook uit consideratie met de buurlanden.”

Over de omgang met de DDR in films als ‘Das Leben der Anderen’:

“Die films lijken een genuanceerd beeld te geven van de DDR. Maar veel Oost-Duitsers voelen dat toch anders, vooral als het gaat om ‘Das Leben der Anderen’. Dat is een spannende film en goed gemaakt. Maar de hele film bevestigt alleen maar het vooroordeel: DDR = Stasi. ‘Goodbye Lenin’ was heel anders, beter naar mijn mening. In die film kon je lachen om de angst, de rare dingen. Die is veel genuanceerder dan ‘Das Leben der Anderen’.

Over het zelfbewustzijn van Oost-Duitsers:

“Het is altijd maar een kleine groep die een revolutie op gang brengt. Pas later, als die succesvol blijkt te zijn, sluit de meerderheid zich erbij aan. Desalniettemin kunnen ook Oost-Duitsers die er niet vanaf het begin bij waren, trots zijn. De Franse revolutie is ook slechts door minderheden gemaakt, en toch is heel Frankrijk daar al eeuwen trots op.”

Over de omgang met de geschiedenis:

“De Duitse eenwording is een cultureel proces, ook van herinnering. De herinnering aan de Holocaust is verplichtend net als de herinnering aan het Stalinisme. Daaraan werken we nog steeds.

Hoe gaan we met de DDR om? Dat is ook een Europees thema. Neem bijvoorbeeld de ‘Vertriebenen’ (*de miljoenen Duitsers die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog uit Polen andere Oost-Europese staten werden verjaagd – red.*). Mogen Duitsers dat herdenken, en zo ja, hoe? Want we willen ook niet dat de Polen zich gekwetst voelen en roepen: ‘Jullie waren geen slachtoffers, maar wij!’ We moeten gezamenlijk herdenken. De Duitse geschiedenis is een onderdeel van die geschiedenis. Maar dat gezamenlijk herdenken moet stap voor stap gaan.”

Wolfgang Thierse (1943) is prominent SPD’er en vice-voorzitter van de Bondsdag. Hij begon zijn politieke loopbaan als medewerker in het Ministerie voor Cultuur van de DDR. Na de val van de Muur werd hij lid van de SPD. Van 1998 tot 2005 was hij voorzitter van de Bondsdag. Thierse is momenteel SPD-lijsttrekker in de kieskring Berlijn voor de Bondsdagverkiezingen in september.